

II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği

Sevilay ÖZER

Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZER, Sevilay, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 31-49.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaşı sınırlarından uzak tutmak isteyen Türkiye, seferberlik ilan etmiştir. Bu durum, sadece dış tehditleri engelleyici bir milli müdafaa tedbiri olarak değerlendirilse de sonuçları itibarıyla aslında karşımıza bir iâşe meselesi olarak çıkmıştır. Seferberlikle birlikte zirai kesimde çalışan üretici kitlenin önemli bir kısmının askere alınmış olması iâşe sorununu, sadece askerın beslenmesi sorunu olmaktan çıkarak, ülkenin iâşe meselesi haline getirmiştir. Tabii ki bu noktada uluslararası ekonomik koşulların da etkisi olduğu hatırlatılmalıdır. İşte görülen bu gerçek üzerine hükümet ülkedeki iâşe sorununu çözmek için büyük bir ekim seferberliği başlatmıştır. “En Az İki Misli Ürün” parolasıyla hareket edilen bu dönemde ekim seferberliği kapsamında alınan tedbirlerle arazilerin boş bırakılmasının önüne geçilerek maksimum seviyede ürün elde edilmek istenmiştir. Milli Korunma Kanunu ile hükümete, ekonomiye müdahale edebilmek için çok geniş yetki ve görevler verilmesi de bu hususta yapılan çalışmalara büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekim Seferberliği, Ziraat, İâşe, Hububat, Zirai Kombinalar

ÖZER, Sevilay, Mobilization of Cultivation During the Years of World War 2. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 31-49.

By the beginning of the Second World War, Turkey deterred from the war and declared mobilization. This decision was taken not only due to concerns of national security against external threats but also due to a subsistence question. The recruitment of the productive masses in agricultural sector caused the emergence of this subsistence question in the entire country rather than the subsistence of the army. Besides, it should be reminded that the international economic conditions had also influence on this question. This is owing to the reason that the government started a mobilization of cultivation in order to solve the problem. With the motto “*At least double the amount of product*” measures were taken in order to obtain the maximum amount of product. Moreover the National Law of Preservation, that

authorized the government for direct intervention to the economy made serious contributions to this mobilization of cultivation.

Keywords: Mobilization of Cultivation, Agriculture, Food, Cereals, Agricultural Combines

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren harbe girmeyen diğer milletler gibi Türkiye de savaşı sınırlarından uzak tutmak için kuvvetli ve büyük bir ordu beslemek durumunda kalmıştır.¹ Savaşın memleket içindeki en büyük tesiri iâşe konusunda olmuştur. Ahmet Hamdi Başar bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir; "İâşe davasının doğuşu çok enteresandır. Birdenbire duvara çarptıktan sonra karanlıkta yürüdüğünü anlayan insan gibi iâşe davası önümüze gelinceye kadar ne halkımızın öteden beri beslenemediğinden ve ekonomik kıfayetsizliğinden, ne de harp halinin çıkışından sonra mal yetiştirme ve harcama muvazenesini bozan şartlar dolayısıyla mal yokluğundan ve istihlak çokluğundan dolayı bir buhrana savaş yıllarında düşeceğimizden haberdar olmadık."² Bu dönemde askere almaların artması, çift hayvanlarına ordu tarafından el konması gibi nedenlerden dolayı üretim azalmış, bunun sonucu olarak da hububata olan talep oldukça artmıştır. Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki yazısında durumu şöyle değerlendirmiştir; "Harbin yarattığı umumî buhran: darlıklar, vasıtasızlıklar, zorluklarla doludur. Memleketi korumak için ihtiyat tedbirleri almak ihtiyacını duyduk. Bu yüzden de birtakım müstahsiller askere giderek müsteblik oldu. Zaten bol olmayan istihsal ve nakil vasıtalarından da bir kısmı askerî maksatlara ayrıldı. Yem noksanı yüzünden hayvan mevcudumuz kırıldı."³

Aslında daha 1940 yılında iâşe durumunun hiç de iyi olmadığı anlaşılmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi, bulundurmamak zorunda olduğu stok miktarında sıkıntıya düşmüştür. Bu durum daha çok Ofis'in yeterli ürünü üreticilerden satın alamamasından kaynaklanmıştır.⁴ 1939 ve 1940 yıllarındaki buğday üretimi

¹ Benol, "Ekim Seferberliği", *Köye Doğru*, Cilt 3, Sayı 4, 15 Eylül 1942, s. 10; Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 234.

² Ahmet Hamdi Başar, *Davalarımız*, Ankara, 1943, s. 171. Ragıp Ziya Mağden o günleri şöyle anlatmıştır; "Herkes hatırlayacaktır ki, 1939 senesini atlatıp ta 1940 senesine girildiği zaman, vaziyetin ağırlığı gittikçe artmağa yüz tutmuştu. Bir yandan balkanın, öbür taraftan, mevcudu gittikçe artmaya başlayan ordunun iâşe ve ibatesiyle mükellef bulunan memleketimizin vaziyeti gittikçe ağırlaşıyordu. Hububat, günden güne serbest piyasadan çekiliyor; bütün gıda maddeleri inanılmaz fiyatlarla satılıyor; konulan tayin usulleri geniş sızaltıları mucip oluyor ve kimseyi memnun edemiyordu... Fakat... Her şeye ve her şeye rağmen, memleket, ordusunu ve balkanı aç bırakmamak ve beslemek mevkiinde ve mecburiyetinde idi." Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Kombinalar*, Ankara, 1949, s. 9.

³ Ahmet Emin Yalman, "Hükümet Hayırlı Bir Taarruza Geçti", *Vatan*, 17 Temmuz 1942.

⁴ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 102.

arasında büyük fark bulunmamasına karşın⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1940 yılında üreticiden aldığı buğday miktarının 1939 yılından daha az olması dikkat çekicidir. Çünkü bu süreçte hem üretici, hem de tüccar ürünlerini farklı beklentiler içinde stoklama gayreti içine girmiştir.⁶ Şevket Süreyya Aydemir yaşanan hububat sıkıntısının ne derece vahim olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir;

...Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim bakımından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hâle geldiğine ilişkin haberler alıyorduk. Mesela İzmir'de palamudun, küşpenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir'de kasasını açarak -İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!- diyerek taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti. Hulasa öyle olmuştu ki her gün en az, 1000 ton halk ve 1000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttan ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu.⁷

1941 yılı Şubat ayında hükümet, üreticilerin, ürettikleri hububattan geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli bir miktar ayırdıktan sonra kalanını Toprak

⁵ Savaş yıllarında buğday ekiliş ve istihsali şöyledir:

Sene	Hektar	Ton
1939	3.937.133	4.204.170
1940	4.381.420	4.067.950
1941	4.394.073	3.483.147
1942	4.369.455	4.263.282
1943	3.502.204	3.509.507
1944	3.740.452	3.148.369
1945	3.742.000	2.189.000

Vamık Tayşi, "Buğday İstihsalinin Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği", *Çiftçi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 33-35, Haziran-Ağustos 1948, s. 11. Ayrıca savaş yıllarındaki hububat ekim alanı ve istihsali için bkz. *Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1962, s. 4.

⁶ Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 2004/1, s. 79. Nazmi Topçuoğlu, savaş yıllarında görülen hububat sıkıntısının en büyük sebebi olarak, maliyet ve fiyat unsurları göz önünde tutularak memleket çapında bir buğday fiyat politikasının kurulamamasına bağlamıştır. Nazmi Topçuoğlu, "İşe Durumumuz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 5, Sayı 59, 16 Mayıs 1942, s. 23.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, Cilt II, Remzi Kitabevi, 2000, s. 203-204.

Mahsulleri Ofisi'ne satmasını karara bağlamıştır. 1941 yılı itibariyle hükümetin ürünlere verdiği fiyatlar, piyasa fiyatlarının çok altında olmamakla birlikte zamanla bu fiyatlar arasında keskin farkların olduğu gözlenmiştir. Önce 17 ilde başlatılan, sonrasında 15 Mayıs 1942 tarihli kararname ile 63 ile yayılan söz konusu uygulama⁸, köylülerin geniş kesimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Büyük ve küçük üretici, mevcut durum karşısında devlet temsilcilerine daha az ürün teslim etme çabası içine girmiştir.

Devletin payını üreticiden almak için köye gelen subaşların köyün zenginlerinin ya da toprak ağasının evinde misafir edilmesi, ürünlere el koyma işleminde bu kişilerin kayırılmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bu uygulamadan en çok küçük ve orta üretici etkilenmiştir. Büyük üretici sakladığı ürününü daha sonra karaborsada yüksek fiyatlara satmıştır.⁹ Feridun Osman, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında stoklama yapan köylünün büyük köylü olduğunu şu sözleriyle dikkat çekmiştir; *“Kışın ve ilkbaharda stoklarımız azaldığı zaman, köylünün mahsul sakladığı kanaatine takılıp kalanlarımız çok oldu. Köylü denince bizim hatırımızca, bir çift öküzle bepsi bepsi 40-50 dönüm çeşitli ziraat yapabilen milyonlarca fakir çiftçi gelir ki, yıllık borcunu ödemek için ekseriyetle mahsulünü harman yerinde alacaklıya derretmek mecburiyetinde olan bu adamların, bütün bir sene mahsul saklayabileceğini düşünmek milli bünyemizi bilmemekten ileri gelen yalnız bir zehabdır ki vatana gözünü kırpmadan varını yoğunu (asker, mekkâre ve erzak) veren hamiyet ve feragat sahibi koca bir kütleye karşı haksız bir töhmet teşkil ettiği gibi, asılsızlığı da tecrübelerle anlaşılmıştır. Buna mukabil büyük çiftçi veya mutavassıt tüccar pekâlâ zahire stoklamış olacak ki hala karaborsa da ateş pahasına mal satmaktadırlar.”*¹⁰

Hububatın piyasadan şekiliyle beraber bütün gıda maddelerinin alım gücünü aşan boyutlarda satışa sunulması halkı çok zor durumda bırakmıştır.¹¹ Savaş yıllarının hububat yetersizliğinin bir sonucu olarak ekmek sıkıntısı baş göstermiştir. Bu nedenle tek tip ekmek çıkarılmasına karar verilmiştir. Alınan önlemlerin de yetersiz kalması üzerine 9 Ocak 1942 tarihinde hükümetin yaptığı açıklama ile karne uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulamaya göre herkesin bir karnesi mevcut olacaktır. Karneler büyükler, küçükler ve işçiler olmak üzere üç ayrı gruba ayrılmıştır. 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, 7 yaşından büyük olanlara 375 gram, ağır işte çalışanlara da 750 gram ekmek verilmesi uygun görülmüştür.¹² Lokantalar bile karne uygulaması dâhilinde sade

⁸ Pamuk, *age.*, s. 102-103. “1942 Mahsulü İçin Mühim Bir Tedbir”, *Vatan*, 16 Mayıs 1942.

⁹ Pamuk, *age.*, s. 103. Köylünün ürününü sakladığına ilişkin bkz. “Müstahsiller Toprak Mahsulleri Vergisi İle Mükellef Tutulmalıdır”, *Tan*, 1 Ekim 1942.

¹⁰ Feridun Osman, “Ekim Vaziyetimiz ve Mahsul Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942.

¹¹ Mağden, *age.*, s. 9.

¹² Erdoğan Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, s. 151. 14 Ocak’ta İstanbul’da başlayan karne uygulaması (Ulus 14 Sonkanun 1942; Cumhuriyet, 14 İkincikanun 1942), Ankara’da 17 Ocak 1942 tarihinde

katık satan müesseseler olarak kabul edilmişlerdir. Seyahat edenler için ise seyahat fişleri hazırlanarak bu fişle gündelik ekmeklerini almaları sağlanmıştır.¹³ Şehirlerde daha fazla ekmek almak isteyenlerin karneler üzerinde tahrifat yaptıkları ya da başkalarına ait karneleri kullanmak istedikleri gözlenmiştir. Bunun önüne geçebilmek için bu suçları işleyenlere üç yıla kadar hapis cezası verileceği açıklanmıştır. Köylerde bir kişinin günlük ekmek istihkakı 300 gram olarak belirlenmiş olmakla birlikte, uygulandığına dair bir bilgi kaydedilememiştir.¹⁴ 13 Nisan 1942'de günlük ekmek istihkakı 7 yaşından büyükler için 175 gr'a inmiş Mayıs ayında ise 150 gr'a düşmüştür.¹⁵

Metin Toker o günleri şöyle anlatmıştır; “Evlerde ekmek kavgaları eksik olmazdı. Kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri, sözüm ona kollarıyla çalışanların karnelerini biraz daha iyi doyurmak içindi; ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra, pekâlâ kabildi.”¹⁶

Bu dönemde ekmeklik ve yemeklik hububatla bunlardan yapılmış un da beyannameye tabi tutulmuştur. Ekmeği karne ile alan vatandaş evinde veya başka bir yerde bulundurduğu buğday, çavdar, mısır gibi ekmeklik ve yemeklik hububatla bunlardan yapılmış olan unu yaşadıkları yerin en büyük mülkiye amirliğine bildirmek zorundadır. Nüfus başına sadece bir kilo un beyannameye tabi değildir. Yanlış bilgi verenlerin 1000 liraya¹⁷ kadar ağır para cezası ve bir seneye kadar da ağır hapis cezası ile cezalandırılacakları belirtilmiştir.¹⁸

İşte bu ortamda alınan diğer tedbirlerle birlikte, işe sorununun çözümlenmesinde en büyük adım ekim seferberliği başlatılarak atılmıştır. Asım Us, zirai üretimin savaş yıllarındaki önemini şu sözleriyle anlatmıştır; “Harp zamanında gıda maddelerinin ehemmiyeti harp malzemeleri tedarikinden geri kalmadığına göre zirai istihsal işini de Milli Müdafaa tedbirleri sırasında saymaktan başka çare yoktur.”¹⁹ Yunus Nadi de durumun vahametini şöyle ortaya koymuştur; “Memlekette seferberliğin bizzarure eksilttiği kolların yokluğu elbette ziraatte dahi

başlamıştır. Ulus, 17 Sonkanun 1942. Karne uygulamasına ilişkin diğer haberler için bkz. “Ekmek Karneleri Hazırlanıyor”, Cumhuriyet, 11 İkincikanun 1942; “Karne ile Ekmek Tevziyatı”, Cumhuriyet, 13 İkincikanun 1942.

¹³ “Karne İle Ekmek Tevziyatı”, *Cumhuriyet*, 13 İkincikanun 1942. Hayvanlara dahi işe karneleri verileceği basında haber olarak yer almıştır. *Akşam*, 30 Mayıs 1942.

¹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 410.

¹⁵ Cemil Koçak, “Karneli Yıllar”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 25, Ocak 1986, s. 26-27.

¹⁶ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi...*, s. 442.

¹⁷ O günün koşullarında 1000 liranın satın alma gücü hakkında bir fikir verebilmesi açısından 750 gram ekmeğin 12 kuruşa satıldığını belirtmekte yarar vardır. “Şehrimizde Ekmek Karne ile Verilecek”, *Ulus*, 17 Sonkanun 1942.

¹⁸ “Nüfus Başına Bir Kilo Un Beyannameye Tabi Değildir”, *Vatan*, 12 Şubat 1942.

¹⁹ Asım Us, “Zirai Devlet İşletmelerinde Teşkilatın Rolü”, *Vakit*, 4 Birincikânun 1942.

kendilerini hissettirmekten bâli kalmıyacaklardır. Kaldı ki geçirilen zamanın güçlüklerinden dolayı fazla ziraat yapmaya ancak her zorluğu yenmeye çalışan olağanüstü gayretlerle varılabilir. Ezciimle yalnız kol değil, hayvan eksikliği de vardır ve yer yer mevcut hayvanların kudreti kâfi gıda alamamak yüzünden az çok eksilmiştir.”²⁰

Ekim Seferberliği İçin Yayınlanan Tamimler

Ülkedeki iâşe sıkıntısının önüne geçebilmek amacıyla Başvekil Refik Saydam, daha 6 Temmuz 1940 tarihinde umumi müfettişlerin ve valilerin alması gereken önlemleri I051/3085 sayılı bir tamimle bildirmiştir.

Tamimde; Avrupa’daki zirai vaziyetin iyi olmadığından bahisle toprak mahsullerinin önemine değinilerek, Türk çiftçisinin mahsulünü zarara uğratmadan vakti zamanında ürününü kaldırmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. II. Dünya Savaşı nedeniyle memleket müdafaası bakımından silâh altına alınan er sayısının artırıldığı ve aynı zamanda hayvan ve nakil vasıtalarının satın alınmaya mecbur olduğu bu dönemde, kol ve hayvan gücünün eksikliğinden dolayı işlerin aksatılmaması istenmiştir. Aynı köyde gerekirse de yakın köyler arasında işbirliğine gitmek suretiyle işlerin yapılmasının gerekli olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca bazı vilayetlerde hasat ve harman için bütün yardımların hükümetten beklendiği, bu nedenle de Ziraat Vekâleti’nin tüm vasıtaları bu işe tahsis ettiği, hatta ihtiyacı karşılayabilmek için ABD’ye sipariş edilmiş olan hasat ve harman makinelerinin gelmiş olduğu belirtilerek, makineleri iyi kullanmanın önemine de işaret edilmiştir. Bu dönemde makinelerin mümkünse ekipman halinde çalıştırılması, makinelerin kontrol ve idareyi güçleştirecek surette dağıtılmaması, fuzuli gidip gelmelerin önlenmesi, işi iyi sıralayıp beklemelerle vakit geçirilmemesinin ne derece gerekli olduğu hatırlatılmıştır.²¹

Başbakan Refik Saydam, 6 Ocak 1941 tarihinde ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında verdiği beyanatta bu konuya da temas etmiştir; *“Arkadaşlarım, gezerken ve tetkikler yaparken, Türk köylüsünden çok amma pek çok mahsul istediğimizi bir defa da sizlerin lisanından işitmelerini rica ederim. Görüyorsunuz ki, bazen bir sel afeti yahut tam istihsale yakın bir zamanda fena bir hava vaziyeti, umduğumuz mahsulden bizi mahrum ediyor. Hükümetin çok ekim tavsiyesinin normal zamandan daha fazla, şimdi kıymeti olduğunu Türk köylüsü duymuş ve yapmaktadır.”²²* Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 1 Kasım 1941 tarihinde meclisin altıncı devre, üçüncü toplantı yılının açılış konuşmasında *“Memleketin ve ordunun ihtiyaclarının karşılanması için istihsalâtı*

²⁰ “Ziraatı Teşvik”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942.

²¹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)* 30. 1/ 184/ 268/ 2. Tamimin tebliğ edildiği iller; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Kars, Muş, Rize, Siirt, Tunceli, Van, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Mardin, Urfa, Çanakkale, Muğla, Denizli, Antalya, Sinop ve Hakkâri’dir. *BCA* 30. 1/ 184/ 268/ 2.

²² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre 6, Cilt 15, İçtima 2, 25. İnikat (6. 1. 1941), s. 314.

[üretimi] artırmaya daha çok ehemmiyet vermek zorundayız. Türk köylüsünden bu gayreti bekleriz” demiş ve tüketim konusunda da gereken hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.²³

Tüm bu alınan tedbirlerle birlikte 1942 yılına gelindiğinde ülkenin hububat sıkıntısının önüne geçilememesi üzerine hükümet, 1942 yılı yazlık ekimini iki misline çıkarmak için bir seferberlik havası yaratmıştır.²⁴ Ahmet Emin Yalman ekim seferberliği için “Bugünkü harp asıl orduların değil, bütün milletlerin harbi ise ekim işini de çiftçi işi değil, millet işi haline koyacak bir hava yaratmamız lazımdır” demiştir.²⁵ Şevket Raşit Hatipoğlu²⁶ o günleri şöyle anlatmaktadır;

...Sene 1942. Cihan Harbi, Türkiye’de bir buğday ve hububat sıkıntısı yarattı. Türkiye o sırada, öyle bir vaziyette idi ki, eğer kâfi derecede yağmur yağar, sel taşmaları olmaz, böcekler zarar yapmazsa, bütün memleket kendi yiyeceğini ancak tedarik edebilir; Lakin ortalık bir kurağa çekecek olur veyahutta herhangi bir afet ve musibet olursa, Anadolu’nun o meşum kıtlık felaketi bütün dehşeti ile karşımıza dikilebilirdi? Şehir halkının ve büyük bir ordunun iâşesi, günün en çetin meselesi olarak karşımıza dikilmiş bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında bir taraftan istihsal kampanyası tertip edildi ve birçok kimseler yurdun muhtelif yerlerine giderek istihsalin, büyük kıymet ve ehemmiyetini nazarlarda canlandırdılar...²⁷

²³ “Ziraat İşlerimiz”, *Ülkü Millî Kültür*, Cilt 1, Sayı 4, 16 İkinci teşrin 1941, s. 4-5. İsmet İnönü Ekim seferberliğine ilişkin bir başka konuşmayı İzmir’de, 17 Mart 1942’de yapmıştır. “Günün diğer esaslı bir işi de geniş ölçüde ekim meselesidir. Bazı yerlerde sert kışın yaptığı tesirleri gördüm ve acı duydum. Bu durumu yurttaşlarımızın cesur yürekle karşıladıklarını görmek insana teselli ve kuvvet veriyor. Yeni ekim yılı için hükümetin hazırladığı ve bu bakımdan halka yaptığı geniş davet her yerde iyi kabul görmüştür. Kış ekimi her yerde geniş ölçüdedir. Ve ümit kuvvetlidir. İzmir ve dolaylarında da büyük ölçüde mabsul almaya çalışmak arzusu insanı memnun edecek surette göze çarpıyor...” Benol, *agm.*, s. 11.

²⁴ “Zirai İstihsal Seferberliği”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942; “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942; “Ekim Seferberliği”, *Akşam*, 9 Şubat 1942. Yunus Nadi daha 1940 yılının sonlarında zirai seferberlik arifesinde olduğunu işaret etmiştir. Yunus Nadi, “Harb Ekonomisi”, *Cumhuriyet*, 7 Birinci kanun 1940. 1942 yılında ülkenin ekim haritası için bkz. “Zirai Seferberlik İyi Bir Netice Verdi”, *İstiklâl*, 5 Nisan 1942.

²⁵ Ahmet Emin Yalman, “Ekim Seferberliği”, *Vatan*, 12 Şubat 1942.

²⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu 9 Temmuz 1942 tarihi itibarıyla önceki Ziraat Vekili Muhlis Erkmen’in yerine göreve gelmiştir. Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 245. Yunus Nadi, Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu’nun alanındaki uzman kişiliğine şu sözleriyle dikkat çekmek istemiştir; “Memlekette yeni kararlardan herkes memnun oldu. Fakat acaba en çok memnun olan biri var mıdır ve varsa o kimdir diye bir sorulsa biz böyle birinin var olduğunu ve onun da bizce Ziraat Vekili olacağını tereddütsüz beyan ederiz. Mesleğinin bem aşığı, bem âlimi bir adamı çiftçiye ve çiftçiliğe saydahlı hareketler kadar hangi iş memnun ve mes’ud edebilir? Bu böyle olduğu için Ziraat Vekilimizin önümüzdeki yıl zehiyatı iyi ve daha çok yapabilmek için azami gayret sarf edeceğini de şüphesiz sayabiliriz.” Yunus Nadi, “İktisadi Meselemiz: İstihsalı Artırmak”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1942.

²⁷ Aktaran Mağden, *age.*, s. 11-12.

7 Şubat 1942’de Başvekil Refik Saydam, Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, İktisat Vekili Sırrı Day, CHP Umumi İdare Heyeti azası Afyon milletvekili Şevket Raşit Hatipoğlu, Zonguldak milletvekili Hazım Atıf Kuyucak, Toprak Mahsulleri Ofisi müdürü Ahsen Bengi’nin katıldığı bir toplantı yapılarak ekim seferberliğine ilişkin kararlar alınmıştır.²⁸ Alınan bu kararlar dâhilinde içinde bulunulan darboğazdan çıkmak, yazlık ekimin iki misline çıkarılmasını sağlamak adına bütün vilayetlere Şubat 1942’de bir tamim gönderilmiştir. Bu tamimde şu hususlara yer verilmiştir;

1- Yazlık ekimin artırılması ve en aşağı iki katına çıkarılması Başvekilin 7.2.1942 tarihli ve 1/169 sayılı tebliğleri ile emir buyurulmuş, bunun için koordinasyon sermayesinden 2 milyon 600 bin lira ayrılmıştır.

2- Vilayetlerdeki mısır, akdarı, kumdarı, patates istihsalinin iki katına çıkarılması için yeterli miktarda mısır, akdarı, kumdarı, patates tohumluğu tahsis edilmiştir. Bu tohumluklardan vilayetlere düşen tahsisat Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü tarafından mahalli ajanslara gönderilecektir. Yine vilayetlerde belirtilen miktarlardan daha fazla ekim yapılması mümkün görülüyorsa, istenilen miktarda tohumluğun tahsis edilebileceği belirtilmiştir. Bu mahsullerde ilk planda özellikle mısır ekimine önem verileceği üzerinde durulmuştur.

3- Bu tohumlukların taşıma külfetini azaltmak, iklim uygunluğunu temin etmek, zamandan kazanmak ve diğer vilayetlerin tohumluk durumlarını darlaştırmamak bakımından vilayetler dâhilinde tedarikin şart olduğu belirtilmiştir.

4- Tohumlukların tedarikine ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Bu tohumluklardan patates ve darıların vilayetçe tayin edilecek usul dâhilinde ve kabul edilecek fiyatlar karşılığında mahalli Ziraat Bankaları vasıtasıyla piyasadan satın alınması uygun görülmüştür. Tohumlukların satın alınmaları, muhafaza edilmeleri, nakilleri ve dağıtılmaları hususunda yapılacak tüm masrafların vilayetlere ayrılmış olan tohumluk tahsisatından ödeneceği ve tohumluk bedellerine zam yapılmayacağı belirtilmiştir.

5- Mısır tohumluklarının Toprak Mahsulleri Ofisi’nden temin olunacağı ifade edilerek, bu hususta Toprak Mahsulleri Ofisi ile yapılacak işbirliğine değinilmiştir. Geçirilen şiddetli kış dolayısıyla patates tohumluklarının donuk olmamasına ve dağıtılncaya kadar muhafazalarına gerekli itinanın gösterilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Darı ve mısır tohumluklarının da

²⁸ “Ziraat Seferberliği”, *İkdam*, 9 Şubat 1942; “Başvekilin Reisliğinde Büyük Bir Toplantı Yapıldı”, *Son Telgraf*, 8 Şubat 1942; “Ziraat Seferberliği”, *Akşam Postası*, 8 Şubat 1942; “Zirai İstihsal Seferberliği”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942.

yeni sene mahsulü ve sağlam olmasına, küf kokulu olmamasına ayrıca ehemmiyet gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

6- Bunların yanı sıra tohumluk ve avans dağıtımına ilişkin ayrıntılara da değinilmeden geçilmemiştir. Tohumluklar hasat zamanı aynen geri alınmak üzere çiftçiye avans olarak verilecektir. Tohumluk isteyenlerin köy ihtiyar heyetlerine veya mahalle mümessillerine müracaat ederek, tohum istek ve borç cetvellerinin gerekli bölümlerini doldurarak, müracaat etmeleri istenmiştir. Bu cetveller ihtiyar heyetleri veya mahalle mümessillikleri tarafından tasdik edilerek vilayetlerde valilere, kazalarda kaymakamlara sunulacaktır. Vali ve kaymakamlar, bu cetvelleri inceleyerek verebilecekleri tohumluk ve avans miktarlarını cetvele yazdırarak tasdikini yaptıktan sonra Ziraat Bankası'na tevdi edeceklerdir. Ziraat Bankası bu cetvelleri aldıktan sonra sıra numarasına göre tohumlukları verecektir. Ofis teşkilatı bulunan yerlerde mısır tohumlukları için Ofis ile işbirliği yapılacağı da hatırlatılmıştır.

7- Son olarak istihsal kredisi ve prim verilmesi konusuna da açıklık getirilmiştir. Mısır, ak ve kumdarı ziraatı ile bunlardan başka fazla ekim yapacaklara bankalara borçları olsa dahi bu borçlar gözetilmeksizin çevirme kredisi verilecektir. Patates ekenlere en az bir dekar olmak üzere dekar başına 2 lira prim verilecektir.²⁹ Bu primler geri alınmayacaktır. Çiftçiye avans olarak verilen mısır, darı, patates tohumlukları ve tohumluk tedarik etmek için verilen para avansları aynen, yani mahsule göre alınacaktır. Elde edilecek mahsulden aile ihtiyacı ve tohumluk çıkarıldıktan sonra fazlası 157 ve 245 sayılı kararnamelere göre devletçe tayin edilecek fiyat üzerinden Ofisçe satın alınacaktır. İstihsalı artırmak bakımından Ziraat Bankası da üreticiye gereken kolaylıkları gösterecektir. Çiftçilere verilecek 500 liraya kadar kredilerden alınacak faiz 1.1.1942 tarihinden itibaren %8,5'den %6'ya indirilmiştir. Ayrıca belirtilen bu tarihten itibaren çiftçiye ayrılan kredi miktarı %50 artırılmıştır.³⁰

Bütün vilayetlere gönderilen bu tamim dolayısıyla iller bazında da çalışmalara hız verilmiştir. İstanbul ili bunların başında gelmektedir. İstanbul'da valinin başkanlığında 12 Şubat 1942'de bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda

²⁹ Hükümet tarafından alınan tedbirler neticesinde o güne kadar patates ekilmeyen mıntukalarda da patates ekilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Patates ekilecek bu alanların en az tahminen 300 bin dönüm olacağı belirtilmiştir. Hâlbuki önceki yıllarda 150 bin dönüm patates ekilmekte ve 250 bin ton mahsul alınmaktaydı. "Devlete Ait Bütün Çiftlikler Ekiliyor", *Akşam Postası*, 12 Şubat 1942; "İstihsalı Artırmak İçin Yeni Tedbirler", *Vatan*, 12 Şubat 1943. Bu dönemde patates ve pirinç fiyatlarında görülen yükseliş nedeniyle bu ürünlerin pasta imalatında kullanılması yasaklanmıştır. Çünkü bazı pastanelerde bu amaçla söz konusu ürünlerin stoklandığı görülmüştür. "Patates ve Pirinç Fiyatlarında Yükseliş", *İkdam*, 17 İkincikânun 1942. Hükümet pirinç ekimini artırmak için de yeni tedbirler almıştır. Pirinç fiyatlarına 10 kuruş zam yaptığı gibi ekim için belirlenen müracaat tarihlerini de uzatmıştır. "Pirinç Ekimi", *İkdam*, 20 Şubat 1942.

³⁰ "Ziraat Vekilinin Vilayetlere Mühim Bir Tamimi", *Akşam Postası*, 14 Şubat 1942. Ayrıca bkz. "Vilayete Mühim Bir Tamim Gönderildi", *Son Telgraf*, 14 Şubat 1942; "Ekim Seferberliği", *İkdam*, 14 Şubat 1942; "Çiftçiye Müjde", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1942.

ekim seferberliğinin başarıya ulaşması için köylerde ziraat heyetleri kurulacağı dile getirilmiştir.³¹ Kaymakamların da hazır bulunduğu toplantıda vali, ekim işlerinde; toprağı hazırlamak, tohumu vaktinde ekmek gibi belirli zamanlarda yapılması icap eden gerekliliklerin olduğundan hareketle, zirai faaliyet için kırtasiye merasiminden mümkün olduğu kadar uzak durulmasının lüzumunu anlatmıştır.³² Ayrıca İstanbul'un ihtiyacı olan 25 ton patates tohumu ile 180 ton mısırın mevcut olduğu açıklanmıştır. Tüm bu çalışmaların yanı sıra sebze ekiminin artırılması için de sebzeçilik yapmaya imkânı olan üreticilere para yardımında bulunacağı belirtilmiştir.³³

Başvekilin emir ve direktifleri doğrultusunda İstanbul içinde çalışmalara başlamış bulduklarını dile getiren ve halkın da bu mevzuya karşı gösterdiği büyük alakanın kendilerini çok sevindirdiğini söyleyen İstanbul Ziraat Müdürü Tahsin Dilek³⁴, bu hususta yapılan çalışmalarla ilgili olarak şu beyanını vermiştir; “Şehrimiz hudutları dâhilinde hususi bahçe ve tarlalarda yetiştirilecek sebze ve hububat önemli bir yekân tutabilir ve edeceğimiz istifade o nispette fazlalaşır. Bazı semtlerde çilek yerine patates, mısır yetiştirmeye başlanmış, bu kısımda hazırlıklara devam edilmektedir. Halk için lazım olan tohumları vermekteyiz, fideleri ise ilkbahara vermeyi düşünüyoruz. Bu mevsimde yetiştirilebilecek en iyi sebze patatestir.”³⁵ Dilek, bir başka konuşmasında da ekim seferberliğine ilişkin görüşünü şöyle dile getirmiştir; “Son günlerde sık sık telefonlar, mektuplar almaya başladık. Vatandaşlar hangi sebzenin nasıl, ne vakit ve nerelerde yetiştirileceğine dair bize birçok sualler soruyorlar. Kendilerine icap ettiği şekilde cevap veriyoruz. Yaz zeriyyatının geçen senenin aynı mevsiminde yapılan zeriyyatın en az iki misline çıkarılabileceği ümidindeyiz.”³⁶ Seferberlik kapsamında halka tohum ve fide dağıtılmaya başlanmış, gazetelerde konunun önemine ilişkin yazılar yayınlanmaya çalışılmıştır.³⁷

Başvekilin yazlık ekimin en aşağı iki misline çıkarılması hakkındaki yayınladığı tamim üzerine İstanbul'dan sonra Ankara'ya bağlı kaymakamlar da vilayet merkezinde toplantı yapmıştır. Valinin başkanlığında toplanan

³¹ “İstanbul'da Ekim Seferberliği Hazırlandı”, *Akşam Postası*, 13 Şubat 1942.

³² Feridun Osman da Cumhuriyet gazetesindeki yazısında konu ile ilgili görüşünü şöyle aktarmıştır; “Ziraat Vekâleti kadroları ayağındaki kırtasiye bukağlarından kurtarılır ve teşkilat saçak altlarından güneşin altına çıkarılabilirse, hükümet, ancak ondan sonra memleket ziraatı hakkında bir fikir edinmek imkânlarına kavuşacaktır.” Feridun Osman, “Ekim Vaziyetimiz ve Mahsul Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942.

³³ “Ziraat Seferberliği”, *İkdam*, 27 Şubat 1942.

³⁴ “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942.

³⁵ “Patates, Mısır Ekimi”, *İkdam*, 6 Şubat 1942.

³⁶ “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942.

³⁷ “En az İki Misli Ekim”, *Akşam Postası*, 10 Şubat 1942. Ragıp Ziya Mağden İstanbul'da yaptıkları çalışmalara ilişkin “İstihsal Seferberliği denilen o kampanya sırasında, İstanbul ilinde ve ilçelerinde vazife almış bir insan şifatiyle, o sıralarda, çifçiyi hububat, mısır ve fasulye v.s. gibi yiyecek istihsaline teşvik hususunda ne kadar sıkıntıya düştüğümüzü daima üzülerek hatırlamaktayız” demiştir. Mağden, *age.*, s. 17.

komisyonda, Çubuk Barajı'ndan çok ucuz bedelle su vermek suretiyle Ankara çevresindeki sebze bahçelerinin ekilmesi teşvik edilmiştir. Aynı zamanda hususi ev bahçelerinde sebze yetiştirmek isteyenlere de kolaylık sağlanması kararı alınmıştır.³⁸ Bunun yanı sıra Çubuk Barajı civarındaki Sular Umum Müdürlüğü'ne ait fidanlıklarda sebze yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹

Milli Korunma Kanunu ile Alınan Tedbirler

Savaş yılları uygulamalarının genel olarak dayanak noktası olan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun ile hükümete, ekonomiye müdahale edebilmesi için çok geniş yetki ve görevler verilmiştir.⁴⁰ Söz konusu kanunun 37. ile 42. maddelerinde kırsal nüfusa yönelik olan hükümlere yer verilmiştir. 37. maddeye göre; hükümet ihtiyaç halinde tarım alanında çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartı ile oturdukları yerden en çok 15 km. uzaklıkta, devlete ya da şahıslara ait ziraat işletmelerinde ücretli olarak çalıştırılabilecekti. Kadınlar ise ancak köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılabileceklerdi. Hükümet zirai iş yükümlülüğü uygulanan bölgelerde şahsa ait olan, ancak sahibine gerekli olmayan her çeşit tarım alet ve makineleri kira karşılığı kullanabilecekti.⁴¹

38. maddede hükümetin gerekli gördüğü bölgelerde ziraatın cins, çeşit ve miktarını belirleyebileceğine, 39. maddede ise hükümetin üzerinde ziraat yapılmayan ve 500 hektardan büyük olan araziyi bir bedel karşılığında işletebileceğine yer verilmiştir. Bir diğer madde olan 40. maddede de, hükümetin sekiz hektardan daha geniş arazisi olanları bu arazinin yarısı kadar hububat ekmeye mecbur tutabileceği, 41. maddede ise ekilen her dört hektar (40 dönüm) arazi için bir çift öküzün millî savunma yükümlülüğünden istisna edilebileceği belirtilmekteydi. Ziraat alanında alınmış son karar, hükümetin her türlü ziraat aletlerini, makinelerini ve vasıtalarını zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre parasız ve ariyet veya ödünç veyahut bir kira bedeli olarak ihtiyacı bulunanlara tevzi edebilmesine ve çiftçiyi desteklemek amacıyla gerektiğinde ödünç para verilebilmesine olanak sağlayan 42. maddedir.⁴²

³⁸ “Devlete Ait Bütün Çiftlikler Ekiliyor”, *Akşam Postası*, 12 Şubat 1942.

³⁹ “İaşe İşlerini Nasıl Sadeleştirebiliriz”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942.

⁴⁰ *Resmî Gazete*, 26.1.1940, Sayı. 4417; *Düstur*, 3.Tertip, Cilt 21, s. 274-284; *TBMM Kavânin Mecmuası*, Devre 6, Cilt 21, İçtima 1, 1 Teşrinsani 1940, s. 167-175. Milli Korunma Kanunu'nun meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC.*, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnikat, (18.1.1940), s. 138-158. “Millî korunma Kanunu Derhal Tatbik Edilecek”, *Son Posta*, 19 İkinicanun 1940.

⁴¹ Milli Korunma Kanunu'nda yer alan zirai iş mükellefiyetinin de zirai istihali artırmak için alınmış bir tedbir olarak değerlendirilebileceği basında da yer almıştır. “Ziraat Seferberliğine Dair Yeni Kararlar”, *Akşam*, 3 Mart 1942.

⁴² *TBMM ZC.*, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnikat, (18.1.1940), s. 150-154. Ayrıca bkz. Samet Ağaoğlu, “Millî Korunma Kanunu Tatbikatı-IV Ziraat Sahasında”, *Siyasi İlimler*, Yıl 10, Sayı 116, İkiniciteşrin 1940, s. 406-407; Koçak, *age.*, 376-377.

4 Şubat 1942 tarihinde yürürlüğe giren koordinasyon kararı ile muhtaç çiftçiye ziraat aleti verilmesi için Ziraat Vekâleti'ne yarım milyon lira tahsis olunmuştur. Vekâlet, bu para ile fakir çiftçiye saban, saban demiri ve diğer ziraat alet ve vasıtaları dağıtacaktır. Diğer taraftan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin sermayesi 30 milyon liraya çıkarılmıştır.⁴³ Hükümetin patates ekenlere dekar başına 2 lira prim verme kararı alması üzerine de Ziraat Vekâleti emrine 1.320.000 lira tahsis olunmuştur.⁴⁴

1941 Nisan'ında Amerika'ya sipariş edilen 5 milyon liralık ziraat makine ve yedek aksamının 4,5 milyon lira kıymetindeki en büyük kısmı 1942 baharında ülkeye girmiştir.⁴⁵ Ziraat Vekâleti köylüye tohumluk ve muhtelif bölgelerde ziraat makineleri dağıtımından sonra daha geniş ölçüde ziraat aletleri dağıtımı için çalışmalar başlatmıştır.⁴⁶ Ekim seferberliği kapsamında Adapazarı demir fabrikasının senede 10 bin pulluğu üreticilerin hizmetine sunacağı belirtilerek⁴⁷, Karabük fabrikasında da pulluk ve uç demiri imalatının hızlandırılması yönünde çalışmaların başlatıldığına yer verilmiştir.⁴⁸

Ekim Seferberliğinde Zirai Kombinaların İşlevi

Toprağın işlenmesinden mahsul alınuncaya kadar yapılan işleri ve kullanılan vasıtaların bütününe ifade eden⁴⁹ Zirai Kombina Teşkilatı, 12 Şubat 1937 tarih ve 3130 sayılı kanunla Tarım Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuştur. Bu uygulamayla traktör ve tarım makineleri bir araya getirilerek makine parkları oluşturulmuş ve çiftçinin hizmetine sunulmuş, bunun yanı sıra yeni ziraat usulleri çiftçiye öğretilmeye çalışılarak, tarlasından daha fazla verim alması sağlanmak istenmiştir.⁵⁰ İlk dönem olarak tabir edilen 1937-1940 yılları arasındaki bu dönemde kombinaların bünyesindeki ziraat alet ve makinelerin sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Zirai Kombina Teşkilatı'nın genişletilmesi amacıyla satın alınacak olan ziraat aletleri ile yedek parçaların memleketin zirai şartlarına ve hazine menfaatine uygun şekilde kliringli (takas) memleketlerden

⁴³ "Toprak Mahsulleri Ofisi Sermayesi 30 Milyon Liraya Çıkarıldı", *Akşam Postası*, 4 Şubat 1942.

⁴⁴ "Ekimi Genişletmek Üzere Yeni Kararlar", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1942.

⁴⁵ "Ziraat Seferberliği", *Akşam Postası*, 9 Şubat 1942.

⁴⁶ "Muhtaç Bütün Çiftçilere Sapan ve Sapan Demiri Dağıtılıyor", *İkdam*, 4 Şubat 1942; "Ziraat Seferberliği Başladı", *Akşam Postası*, 13 Sonkânun 1942.

⁴⁷ "Ekim Faaliyeti", *Akşam Postası*, 27 Şubat 1942.

⁴⁸ "İstihali En az İki Misli Çıkarmak İçin Tedbirler Alındı", *İkdam*, 21 İkincikânun 1942.

⁴⁹ Sait Tahsin Tekeli, "Zirai Kombina", *Ziraat Dergisi*, Sayı 53-54, Haziran-Temmuz 1944, s. 4.

⁵⁰ Mağden, *age.*, s. 8.

satın alınması hususunda 4 Eylül 1939 tarihli kararname çıkarılmıştır.⁵¹ Ancak gerekli ziraat aletlerinin (harman makinesi, traktör, biçerdöver makineleri ile pamuk mibzerleri) kliring yolu ile tedariki mümkün olmadığından 6 Mart 1940 tarihli kararname ile 1940 yılı döviz tahsisatından iki buçuk milyon liralık döviz ayrılarak, söz konusu makinelerin ABD'den alınmasına karar verilmiştir.⁵² 1942 yılına gelindiğinde Amerika'dan 300 kombinaya yetecek kadar traktör, traktör pulluğu, kültivatör, biçerdöver ve harman makineleri getirildiği görülmüştür.⁵³

Bu alanda yapılan çalışmalara karşın 1937 ile 1940 yılları arasında Zirai Kombinaların yaptığı çalışmalarda beklenen gelişme kaydedilememiştir. Kombinaların çok cazip fiyatla tarlayı sürme, ekme ve biçme işlemi yapması çiftçilerin birbiriyle anlaşmazlığa düşmesine neden olmuştur. Reşat Aktan bu durumu şöyle özetlemiştir; “Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda yozlaştırıldığı, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer anlaşmazlık çıkmakta, Vekâlete mütemadiyen şikâyetler gelmekte idi. Bir taraftan da makinelerin kendi bölgelerine gönderilmesi için muhtelif bölgelerin çiftçileri ve mebusları taleplerde bulunmakta ve Vekâleti taziyet etmekte idiler. Öte yandan az bir ücretle devlet makinelerinden faydalanan kimseler bu kolaylığa alışmakta, ziraat işlerinin görülmesi için her zaman bu yardıma güvenerek tembelliğe temayül etmekte idiler.”⁵⁴ Kombinalar yoluyla köylünün modern alet ve makine satın alması teşvik edilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Çiftçiye teknik bilgi ve işletme usulleri bakımından büyük bir şey kazandırılmamıştır. Bunların yanı sıra idare makinelerinin seyyar olması, daima yer değiştirmek zorunda kalması zaman kaybına yol açtığı gibi aynı zamanda makinelerin vaktinden evvel harap olmalarına da sebep olmuştur.⁵⁵

Bu üç yıllık dönemde edinilen tecrübelerden hareketle, savaş şartlarının da etkisiyle kombinalara devlet adına ziraat yaptırılma çabası içine girilmiştir.⁵⁶ Keza Asım Us bu devreyi şöyle değerlendirmiştir; “İşte hükümet bu şekilde bir tecrübe devresi geçirdikten sonra Ziraat Vekâleti emrindeki kombinaları balk hesabına çalıştırmaktan ise devlet hesabına ziraat yapmaya ve istihsal edilecek mahsulât ile ordu ihtiyacını temin etmeye karar vermiştir... Hulusa devlet vasıtaları ile şimdiye kadar

⁵¹ BCA., 30.18.1.2/ 88/85/10. Hatta bu kararnameden daha önce 1 Nisan 1939 tarihinde Alman Gebruder Röber fabrikasından 500 adet selektör makinesinin 1.250.000 lira tutmakta olan bedelinin yine kliring yolu ile ödenmesine karar verilmiştir. BCA., 30.18.1.2/ 86/ 28/11.

⁵² BCA., 30.18.1.2/ 90/ 20/ 18.

⁵³ Necati Turgay, “Zirai Kombinalar”, *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 7, 1 İkincikanun 1942, s. 12-13.

⁵⁴ Aktaran Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 487.

⁵⁵ “Devlet Çiftlikleri”, *Ziraat Dergisi*, Yıl 4, Sayı 44-45, Eylül 1943, s. 7.

⁵⁶ “Devlet Çiftlikleri”, *agm.*, s. 7; “Kombinalar Vasıtası ile Ziraat” *Son Posta*, 25 Temmuz 1944.

*memleketimizin işlenmeyen topraklarında harp ziraatı yapmak Cumhuriyet hükümetinin milli iktisat hayatına getirdiği en feyizli hareketlerden biridir. Bundan sonra devlet ordunun yiyecek ihtiyaçlarını mümkün olduğu nispette kendi vasıtaları ile istihsal edecektir ve ileride harp ziraatında ordu vasıtalarından da faydalanılacaktır.”*⁵⁷

Zirai Kombinalar Kurumu elinde bulunan 300 traktörlük makine parkına ilaveten 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu kredisinden alınan 10.000.000 liralık kredi ile genellikle kurak olduğu için boş olan 1.674.150 dönümlük arazide 1942 ile 1945 yılları arasında 13 işletme kurmuştur. Bu işletmeler Ankara’da (Polatlı ve Bala), Konya’da (Altınova, Başkuyu, Gözlü ve Özden), Kırşehir’de (Malya ve Çiçekdağı), Sivas’da (Ulaş), Amasya’da (Gökhöyük), Samsun’da (Gelemen), Niğde’de (Kocaş) ve Urfa’da (Ceylanpınarı) bulunan çiftliklerdir.⁵⁸ Ragıp Ziya Mağden savaş yıllarında Zirai Kombinaların çalışmasının özellikle hububat ihtiyacının karşılanmasında büyük katkı sağladığını şu sözleriyle ortaya koymuştur; “...Bu devre esnasında çiftçilerimizin ofise senelik teslimatı 300.000.000 kiloyu ancak buluyordu. Buna karşılık Zirai Kombinaların, tek başlarına Toprak Mahsulleri Ofisine olan teslimatı 100-150.000.000 kiloya yaklaşmış bulunmakta idi. Yani, Zirai Kombinalar kendi başlarına memleket istihlakinin üçte birini temin etmek durumuna geçebilmişlerdi.”⁵⁹

Ekim Seferberliğine Yönelik Diğer Faaliyetler

Hükümet zirai istihsalın hızla artırılmasını sağlamak, halkı bu konuda bilgilendirmek amacıyla profesör, doçent ve Ziraat Vekâleti uzmanlarının 30 ayrı ilde konferanslar düzenlemesi kararını almıştır. Bu konferanslar her vilayetin ortalama üç kazasında olmak üzere 90 kazada verilmiştir.⁶⁰ Diğer taraftan Ziraat Vekâleti tarafından bu mevzu üzerinde köylüyü ve şehirliyi bilgilendirecek broşürler de hazırlanmıştır.⁶¹

⁵⁷ Asım Us, “Türkiye Çiftçi Memleket”, *Vakit*, 28 Mart 1943.

⁵⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 49-50. Devlet çiftliklerinin kurulması zirai seferberliğin başarıya ulaşmasında önemli bir adım olarak görülmüştür. “Ziraat Seferberliği Başladı”, *Akşam Postası*, 13 Sonkânun 1942.

⁵⁹ Mağden, *age.*, s. 12-13.

⁶⁰ Bu konferanslarda görev alan akademisyen ve uzmanların isimleri ile konferans verdikleri yerlerin isimleri için bkz. “Cumhuriyet Halk Partisi Otuz Vilayette Konferanslar Tertip Etti”, *Son Telgraf*, 3 Mart 1942. Ziraat seferberliğinde halkın ve köylünün yapması ve dikkat etmesi gereken noktaları anlatmak için İstanbul’da bir seri konferans verdirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konferansların halkevinde yapılacağı duyurulmuştur. “Şehrimizde Verilecek Konferanslara Bu Hafta Başlanacak”, *İkdam*, 14 Mart 1942. Lütfi Arif Kenber de Tan gazetesindeki yazısında ekim seferberliği için oluşturulacak propaganda teşkilatının ne denli önemli olduğunu dile getirmiştir. Lütfi Arif Kenber, “Umumi Bir Ziraat Seferberliği Lazımdır”, *Tan*, 23 Nisan 1943.

⁶¹ “İşe İşlerini Nasıl Sadeleştirebiliriz”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942.

Ekim seferberliği kapsamında okullardan da yararlanılma gayreti içine girilmiştir. Maarif Vekâleti tarafından okullara gönderilen emir üzerine, müdür ve başöğretmenlerin başkanlığında toplantılar yapılarak, zirai iş programı oluşturulması kararı alınmıştır. Diğer taraftan Maarif Vekâleti köy okulları ile köy enstitülerinde kümes hayvanı, etlik hayvanlar, damızlık hayvanlar, koşum ve hizmet hayvanları ile balık yetiştirilmesini ve buralardaki yatılı talebelerin kendi yiyeceklerini kendilerinin ekip biçmesini kararlaştırmıştır.⁶² Söz konusu karar üzerine okul idarecileri kazma, kürek, çapa gibi aletleri öğrenci velilerinden temin yoluna gittikleri gibi talebelerin de ekilecek okul bahçelerini hazırlamalarını sağlamışlardır.⁶³ Tüm bunların yanı sıra Maarif Vekâleti seferberlik kapsamında okullarda ziraat dersleri okutmaya karar vermiştir.⁶⁴

Bu süreçte mümkün olduğu kadar geniş arazide ekim yapılabilmesi için bazı ek tedbirlerin de alındığı görülmüştür. Belediye ve hususi idarelerle Ziraat Bankası'na ait çiftlik ve arazilerin satışa çıkarılması veya bu mümkün olmadığı takdirde belirlenen müddet zarfında kiraya verilerek işletilebilmesinin temini için çalışmalar başlatılmıştır. Böylece ekilecek toprak nispeti mümkün olduğu kadar artırılmış olacaktır.⁶⁵

Hükümet köylünün kumaş ve lüzumlu manifatura eşyasını temin için yaptığı hazırlıklarla da yeni bir düzenlemeye gitmiş, köylüye ve müstahsile verilecek kumaş yerine alıcıdan para alınmayacak, sadece buğday ve diğer bazı hububat kabul edilecektir. Böylelikle hem müstahsil ve köylü ihtiyaçlarını karşılamış olacak, hem de memleketin buğday ve sair hububat ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlanmış olacaktır.⁶⁶

Hükümetin zirai istihsali iki misline çıkarmak için hazırladığı plana milli bankalar da dâhil edilmiştir. Milli bankalar arasında bir sermaye ve işbirliğine gidilmesi kararı alınmıştır. Özellikle Ziraat Bankası köylünün en büyük derdi olan ürün teslimine el atmış, bankaca satın alınacak olan zirai mahsullerin mahallinde teslim edilmesine ilişkin çalışma başlatmıştır.⁶⁷

Ekim seferberliğinde iş alacaklara ağır işçi ekmek kartı verilmesi kararlaştırılmıştır. Bahçıvanlar ve çiçek bahçelerinde çalışanlar da bu hükme dâhil edilmiştir.⁶⁸ Hükümet ekim seferberliğinden en verimli sonucu alabilmek için mahsulün mahallinde kontrol edilmesi, zamanında kaldırılması ve istihlâk

⁶² "Yatılı Köy Okulları ve Enstitülerde Talebe Kendi Yiyeceğini Kendi Ekip Biçecek", *Son Telgraf*, 26 Şubat 1942.

⁶³ "Mekteplerde Ekim Hazırlığı", *İkdam*, 9 Mart 1942.

⁶⁴ "Ziraat Dersleri Programı", *Akşam Postası*, 19 Şubat 1942.

⁶⁵ "Ekimi Artırmak İçin Tedbirler", *Akşam Postası*, 6 Şubat 1942.

⁶⁶ "Köylüye Hububat Karşılığında Kumaş Verilecek", *Vakit*, 5 Birincikânun 1942.

⁶⁷ "Ekim Seferberliği Başladı", *Akşam Postası*, 11 Şubat 1942.

⁶⁸ "Samandıra Köyünde Tetkikler Yapıldı", *Akşam Postası*, 14 Şubat 1942.

merkezlerine hızla sevk edilebilmesi için yeni uygulamalar da yürürlüğe koymuştur. Üretim alanlarında bilhassa tarlaları kontrol edecek ve mahsul kaldırılınca kadar işin başından ayrılmayacak kontrolörler bulundurulacaktır. Söz konusu kontrolörler, mahsule iyi bakılmasını, zamanında kaldırılmasını ve her hangi bir suretle ziyana uğramamasını sağlayacaklardır. Bu teşkilat gerektiğinde zabıtabadan da yardım görecektir. Diğer taraftan mahsulünü daha erken kaldırmış olan küçük tarla sahipleri, komşuları bulunan büyük tarla sahiplerinin mahsulünü kaldırması için yardım etmekle mükellef kılınmışlardır. Yalnız bu suretle başkalarının tarlalarında çalışacak olanlara mahalli şartlar dikkate alınarak tespit edilecek bir ücret verilecektir. Ayrıca hükümet, mahsulün istihlâk merkezlerine veya değirmenlere nakli sırasında ve icap eden yerlerde ücretli iş mükellefiyeti tatbik edileceği gibi, icap eden yerlerde de ordu nakil vasıtalarından da istifade edilebileceğini bildirmiştir.⁶⁹

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye oldukça zorlu bir dönem geçirmiştir. Ekonominin ciddi yara alması üzerine hükümet harekete geçmiş ve savaşın sınırlarımız içindeki olumsuz etkisini olabildiğince azaltabilmek adına birtakım tedbirler almak durumunda kalmıştır. Milli Korunma Kanunu bu tedbirler arasında ilk akla gelendir. Bu kanunla hükümete, ekonomiye müdahale edebilmesi için çok geniş yetki ve görevler verilmiştir.

Savaşın ülke insanı üzerindeki en büyük dayatması, hem ordunun, hem de vatandaşın iâşe hususunda çektiği sıkıntı ile kendini göstermiştir. İâşe sadece ordunun değil, tüm halkın sorunu haline gelmiştir. Savaş şartlarının ülkedeki en ağır yansıması olarak görülen iâşe meselesinin halk üzerindeki etkisinin daha da vahim bir düzeye gelmeden çözülebilmesi için hükümet ülke çapında ekim seferberliği başlatmıştır.

Söz konusu bu seferberlikle, üretim kapasitesinin iki misline çıkarılması amaçlanmıştır. Ekim seferberliğiyle hedeflenen üretim miktarına ulaşmak için hükümet üreticiye tohumluk, zirai alet ve makine yardımında bulunmuş, üreticinin kredi ihtiyacını büyük oranda karşılamak için kolaylıklar sağlamıştır. Mevcutta verilen kredi miktarında da artış yapılarak faiz oranları düşürülmüştür. Bunların yanı sıra ülke topraklarının mümkün olduğu kadarıyla boş bırakılmaması sağlanmaya çalışıldığı için Ziraat Vekâletine boş devlet arazileri üzerinde devlet adına tarım yapabilme yetkisi verilmiştir. Bu süreçte kurulan 13 devlet çiftliği ile ülkenin iâşesine katkıda bulunulmak istenmiştir. Tüm bu çalışmaların dışında hükümet, mahsulün ekiminden, kaldırılmasına kadar geçen süreçte, tarlaları kontrol altında bulunduracak kontrolörler devreye sokmuş,

⁶⁹ “Ziraat Seferberliğinde Yeni Tedbirler”, *İstiklâl*, 11 Nisan 1942.

üreticinin ürün tesliminde çektiği sıkıntıların önüne geçebilmek için zirai mahsullerin mahallinde teslim edilmesine yönelik çalışmalar başlatmıştır.

Halkın bilinçlendirilmesine de en az diğer çalışmalar kadar önem verilmiş ve 90 ayrı kazada işin uzmanı olan kişiler tarafından konferanslar düzenlenmiştir. Okullar da ekim seferberliğinde faaliyet göstermiş, özellikle köy enstitülerinden hayvan yetiştirilmesi ve kendi yiyeceklerini kendilerinin ekip biçmesi noktasında destek alınmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA 30.18.1.2/ 88/ 85/ 10.

BCA 30.18.1.2/ 86/ 28/ 11.

BCA 30.18.1.27/ 90/ 20/18.

BCA 30. 1/ 184/ 268/ 2.

Kitap ve Makaleler

AĞAOĞLU Samet (1940) Milli Korunma Kanunu Tatbikatı-IV Ziraat Sahasında, *Siyasi İlimler*, Yıl 10, Sayı 116, s. 406-408.

Akşam gazetesi (1942).

Akşam Postası gazetesi (1942).

AVCIOĞLU Doğan (1984) *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2000) *İkinci Adam 1938-1950*, Cilt II, Remzi Kitabevi.

BAŞAR Ahmet Hamdi (1943) *Davalarımız*, Ankara.

Benol (1942) Ekim Seferberliği, *Köye Doğru*, Cilt 3, Sayı 4, s. 10-11.

Cumhuriyet gazetesi (1942).

Devlet Çiftlikleri (1943) *Ziraat Dergisi*, Yıl 4, Sayı 44-45, s. 5-8.

Düstur, 3.Tertip, Cilt 21, Ankara.

İkdam gazetesi (1942).

İstiklâl gazetesi (1942).

KOÇAK Cemil (1986) Karneli Yıllar, *Tarih ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 25, s. 25-35.

KOÇAK Cemil (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAĞDEN Ragıp Ziya (1949) *Zirai Kombinalar*, Ankara.

NADİ Nadir (1991) *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK Erdoğan (2004/2005) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, s. 145-158.

ÖZTÜRK Kazım (1968) *Türkiye Cumhuriyetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul.

PAMUK Şevket (1988) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 91-108.

- Resmî Gazete*, Sayı. 4417.
Son Posta gazetesi (1942).
Son Telgraf gazetesi (1942).
 ŞENER Sefer (2004) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, s. 73-92.
Tan gazetesi (1942-1943).
 TAYŞİ Vamık (1948) Buğday İstihsalinin Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği, *Çiftçi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 33-35, s. 10-16.
TBMM Kanânin Mecmuası, (1940) Devre 6, Cilt 21, İçtima 1, Ankara.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1940) Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnikat, Ankara; (1941) Devre 6, Cilt 15, İçtima 2, 25. İnikat, Ankara.
 TEKELİ İlhan, İLKİN Selim (1988) Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara.
 TEKELİ Sait Tahsin (1944) Zirai Kombina, *Ziraat Dergisi*, Sayı 53-54, s. 4-6.
 TOPÇUOĞLU Nazmi (1942) İaşe Durumumuz, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 5, Sayı 59, s. 3, 18-19, 23.
 TURGAY Necati (1942) Zirai Kombinalar, *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 7, s. 12-13.
Ulus gazetesi (1942).
Vakîî gazetesi (1943).
Vatan gazetesi (1942).
 Ziraat İşlerimiz (1941) *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 4, s. 4-5.
Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961(1962) Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Ek: 1942 Yılında Ekim Seferberliği Kapsamında Ülkemizde Düzenlenen Konferanslar⁷⁰

Konferansı Veren

Şeyda Kerestecioglu
 Semin Ziya
 Hüdaî Ekerman
 Bandırma
 Suphi Doğukan
 Ekrem Rüştü İzmen
 Kemalpaşa
 Zühtü Kurtulmuş
 Hüseyin Aykut,
 Osman Tosun
 Lütfi Eker

Verildiği Yerler

Afyon, Bolvadin, Dinar, Sandıklı
 Antalya, Manavgat, Elmalı, Korkuteli
 Balıkesir, Susurluk, Sındırgı, Manyas,
 Bolu, Düzce, Akçakoca, Mudurnu
 Bursa, İnegöl, Karacabey, Yenişehir, M.
 Çoruh, Artvin, Hopa
 Çorum, İskilip, Sungurlu
 Denizli, Sarayköy, Çal, Çivril, Acıpayam
 Diyarbakır, Bismil, Ergani, Çermik

⁷⁰ “Cumhuriyet Halk Partisi Otuz Vilayette Konferanslar Tertip Etti”, *Son Telgraf*, 3 Mart 1942.

Tevfik Eşberk	Edirne, Keşan, Uzunköprü
Harun Onuk	Elazığ, Maden, Palu
Remzi Ayözger	Erzurum, Karayazı, Oltu
İsfendiyar Kadaster	Eskişehir, Seyitgazi, Sivrihisar
Sait Tahsin Tekeli	İskenderun, Antakya, Reyhanîye
Fuat Kurşuncu	Mersin, Silifke, Tarsus, Anamur
Ragıp Ziya Mağden	İstanbul, Çatalca, Silivri
Halit Ev..lyar(?) Torbali	İzmir, Bergama, Menemen, Ödemiş,
Kazım Rıza Köylü	Kastamonu, Tosya, Taşköprü, İnebolu
Fikri Karesmen	Kayseri, Bünyan, Develi, İncesu
Nejat Berkman	İzmit, Adapazarı, Hendek
Şevket Birand Beyşehir, Akşehir	Konya, Çumra, Karaman, Ereğli,
Baki Tümer	Kütahya, Uşak, Simav, Emet
Vamık Tayşi	Manisa, Akhisar, Soma, Salihli
Cemil Çalgüner	Muğla, Köyceğiz, Milas, Fethiye
Necmi Yücer	Ordu, Fatsa, Mesudiye, Ünye
Asım Alp	Samsun, Çarşamba, Bafra, Terme
Kerim Ömer Çağlar	Seyhan, Kadirli, Ceyhan, Kozan
Rahmi Öke	Sivas, Hafik, Şarkışla, Divriği
Şerif Oğankulu	Tekirdağ, Çorlu, Hayrabolu, Malkara
Fikret Çağlar	Trabzon, Vakfıkebir, Of